

Stanislav Kokoška:

Rozbor písemných pramenů k případu Štěpánky Mikešové

Při zpracování této expertizy jsem vycházel nejenom z kopií písemných dokumentů, které mi byly poskytnuty Památníkem Lidice, ale i z dalších archivních zdrojů. Jednalo se především o Archiv bezpečnostních složek, v jehož fondu Sbírka různých písemností jsou uloženy dokumenty z poválečného vyšetřování lidické tragédie (sign. S-6-13). Vzhledem k tomu, že některé další dokumenty jsou v současné době nepřístupné v důsledku epidemiologické krize, byl jsem v některých případech odkázán pouze na interpretační zmínky autorů, kteří se touto kauzou zabývali. Obdobně jsem rovněž pominul prameny tzv. orální povahy. Dilem proto, že jsem neměl k dispozici originální záznam těchto osobních svědectví, a rovněž také s ohledem na skutečnost, že kauza Štěpánky Mikešové evidentně nezanechala hlubší stopu v „lidické paměti“. Podle mého názoru z dotačně publikovaných svědectví nelze dostatečně jasně zodpovědět ani základní otázku, zda se o jejím židovském původu vědělo už před jejím zatčením, anebo tato souvislost vyšla najevo až při zpětné rekonstrukci tragického osudu Lidic. V tomto ohledu pouze připomínám, že tzv. vytěšňování paměti nemusí souviset jen s nepřiznáním skutečné nebo fiktivní viny, ale je i součástí procesu idealizace, který v běžném narativním rámci podtrhuje zřůdnost nějakého zločinu; tedy v tomto případě brutálního vyhlazení Lidic. Tento idealizační prvek vznikl již v průběhu 2. světové války a byl všudypřítomný i po osvobození, kdy se Lidice v širokém politickém spektru staly synonymem nacistické - německé brutality. Jako příklad lze uvést zprávu četnického strážmistra Vojtěcha Babůrka z 26. května 1945, která obsahuje pasáž s názvem Rozvrstvení a život v Lidicích: „Obec klidná, tichá, uspořádaných poměrů, společenský život družný a kamarádský, bez rozdílů stavů. Politický život skorem žádný... Lidice byly ve významných dnech, jako je posvácení apod. hojně, navštěvovány lidmi z celého okolí, neboť občané lidičtí byli velmi pohostinní a družní.“¹

Problému této idealizace se zatím věnoval především etnolog Leoš Šatava, a to ve svém článku z roku 1979, který byl věnován tragédii Lidic v ústní lidové tradici. Jednalo se o terénní výzkum, který se snažil zachytit lidová vyprávění nejenom v samotných Lidicích, ale i v sousedních obcích. Přestože cílem bylo zmapovat neoficiální narativy, zcela absentoval příběh Štěpánky Mikešové, byť z hlediska tradičních prvků tohoto žánru (motiv prokletí Lidic „židovkou“), byl sám o sobě určitě silný. V tzv. lidové stopě se uplatnily zcela jiné motivy, které tematicky spadají do kategorie předtuchy nadcházejících událostí. Šatavův výzkum zachytil pouze běžné folklorní vize (sen, věštné znamení) nikoli však případ prokletí. Přitom některé lidové pověsti se vztahovaly ke konkrétním osobám, jejichž činnost nebo život byly spojeny s Lidicemi (učitel, který se vystěhoval 14 dní před tragédií; kostelník, který zachraňoval knihy a nabádal syna, aby se v obci nezdržoval; znepokojivá předtucha faráře Štemberky), anebo zmiňovaly neodvratnou zákonitost trojího vypálení Lidic (tj. již před rokem 1942 ve třicetileté válce a za slezských válek v 18. století).²

Vnitřní a vnější kritika pramenů tvoří už po několik století základ historické práce, s jejíž pomocí se historici snaží vymezit vůči dobově podmíněným a politicky aktuálním interpretacím historických událostí. Zjišťují se přitom dva stavy: autentičnost pramene a jeho výpovědní hodnota. Z tohoto zkoumání samozřejmě nelze vynechat ani prameny úřední

¹ BABŮREK, Vojtěch: Vylíčení katastrofy v Lidicích, dokumentace Paměti národa (via Památník Lidice).

² ŠATAVA, Leoš: Lidická tragédie po 35 letech v lidové tradici, *Český lid*, 66, 1979, č. 4, s. 195-202.

povahy, jakkoli by se běžným čtenářům mohly jevit jako „právně relevantní“. I do tohoto druhu pramenů se totiž promítají dobové historické rámce, ať již tím míníme tematickou selektivnost oficiální agendy, specifickou řeč úředních dokumentů, jejich předepsanou formu, anebo prosté využívání legislativních a procesních pravidel toho či onoho společenského systému. Dnes již klasický, proseminární příklad nutnosti podobné analýzy představuje zakládající listina břevnovského kláštera, která sice navozovala právní a majetkové vztahy, ale přitom se jednalo o diplomatické falzum ze 13. století. Nejde však pouze o podobně jednoznačné případy, ale především o poznávání dobové situace v řeči úředních dokumentů, bez jejichž formální a obsahové analýzy je zkrátka odborná historická práce prakticky nemyslitelná. Pramen je třeba hodnotit jako celek, tedy nikoli pouze ve vybraných výňatcích, které pak vhodně zapadají do toho či onoho výkladového kontextu. Podobně selektivní přístupy totiž mohou být oprávněně vnímány jako snaha o progresivní konceptualizaci, tedy jako dobově podmíněná forma tzv. angažovaného dějepisce.

Následující rozbor poskytnutých pramenů je jistě subjektivní. Nicméně je veden snahou o zjištění jejich slabých míst, které je třeba brát v úvahu při použití tzv. přímé metody, tedy při prosté reprodukci vybraných pasáží v historickém textu. Rozbor byl zpracován chronologicky, tj. podle data vzniku jednotlivých dokumentů.

1. Policejní přihláška (ohlašovací lístek) Štěpánky Mikešové z 1. 8. 1941

Zachoval se jak exemplář, který byl uložen na obecním úřadě v Lidicích, tak jeho druhopis, který obdržela Š. Mikešová jako doklad o policejním přihlášení. K jeho zadržení došlo pravděpodobně při četnickém zásahu proti jeho majitelce; je snadno identifikovatelný jak vzhledem ke svému přeložení na poloviční formát, tak s ohledem na úřední poučení majitele, které bylo otištěno na rubové straně. Oproti úřednímu prvopisu sice zůstaly některé rubriky nevyplněny (předchozí bydliště, služební příkázání, datum přihlášení apod.), avšak tyto běžné nedostatky nejsou v rozporu s účelem tohoto exempláře, který sloužil pouze jako potvrzení o tom, že proběhlo policejní přihlášení.

Na obou dochovaných ohlašovacích lístcích je uvedeno, že Š. Mikešová není Žid. Shodně se uvádí i stav „rozvedená“ a počestěná příjmení otce a matky.³ Na prvopisu policejní přihlášky je proškrtnuto předchozí bydliště a datum příchodu do Lidic, což znamená, že Š. Mikešová zde již žila před podáním přihlášky. Nicméně, jak je zřejmé z písařských glos, byla současně zjišťována její domovská příslušnost. Tento postup byl běžný, protože domovská příslušnost současně zakládala nárok na základní sociální péči. V prvorepublikových policejních přihláškách pro tento údaj existovala rubrika, která ovšem na protektorátních ohlašovacích lístcích, které vycházely z říšskoněmecké praxe, byla již vypuštěna. Originál ohlašovacího lístku obsahuje celkem tři varianty domovské příslušnosti Š. Mikešové. Vpravo nahoře (primární pozice pro tento dodatečně uváděný údaj), je uvedeno a pak přeškrtnuto rodiště Štěpánky Mikešové: Ždánice, Kyjov. Vlevo nahoře je opět s přeškrtnutím uvedena další varianta domovské obce: Hroznová Lhota, Morava, okres Veselí. A konečně, uprostřed bez přeškrtnutí, je uvedena Břeclav, tedy rodiště jejího bývalého muže.⁴

³ V případě prvního dochovaného lístku jsou tyto údaje uvedeny rukou a jméno matky zní Tausiková. Na exempláři, který zůstal na obecním úřadě, jsou tyto údaje uvedeny strojem a jméno matky je zapsáno jako Tauziková.

⁴ František Mikeš tuto domovskou příslušnost má uvedenu i na policejní přihlášce z r. 1930-31, kdy bydlel dočasně v Praze. Viz NA Praha, f. Policejní ředitelství, konskripce.

Do tohoto komplikovaného zjišťování domovské příslušnosti je třeba promítnout především dobovou československou praxi, která byla postavena na tom, že manželka získává sňatkem nejenom manželovo příjmení, ale i domovské právo a státní příslušnost. Při pouhém rozvodu (nikoli rozluce) se rušila pouze část práv, do které spadalo i spolubydlení. Skutečný konec manželství ale nastával až jeho soudním rozloučením. Avšak i potom, stejně jako v případě úmrtí manžela, zůstávalo ženě domovské právo, které získala sňatkem. Rozdílná praxe panovala pouze na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde soudně rozvedená nebo rozloučená žena získávala zpět domovskou příslušnost, kterou měla před manželstvím.

Na druhou stranu je zřejmé, že právě rozvod manželství (nakolik mohl být pouze fiktivní), byl úředním důvodem, proč Štěpánka Mikešová musela přistoupit k vlastnímu podání policejní přihlášky. U provdaných žen totiž i po vydání vládního nařízení č. 233/1941 Sb. z 30. dubna 1941 o hlášení pobytu nadále platilo pravidlo, že mohou být přihlášeny na manželově ohlašovacím lístku, pokud s ním žijí ve společné domácnosti a mají s ním stejné příjmení (§ 7). Podle dobových výkladů dokonce ani změna rodinného stavu nemusela nutně znamenat povinnost hlášení, pokud neměla za následek změnu jména a bydliště.⁵ Lze proto vyvozovat, že bezprostředním důvodem k podání policejní přihlášky bylo úřední ukončení pobytu Františka Mikeše v Lidicích.

2. Hausliste – Domovní výkaz podle stavu k 31. 12. 1941

Dokument, který bylo třeba odevzdat v době do 15. ledna následujícího roku, sloužil pouze k daňovým účelům.⁶ Úřední důraz byl proto kladen na majitele domu č. 93, Josefa Doležala, a z tohoto pohledu je rovněž nutné hodnotit relevanci uvedených údajů. Konkrétně se jedná o informaci, že Štěpánka Mikešová obývala pouze polovinu místnosti (druhou polovinu pak údajně Doležalovi spolu se dvěma dalšími světnicemi), za což platila roční nájemné 120 K. Nesporné údaje: Štěpánka Mikešová byla v podnájmu vykazována sama se sociálním statusem „v domácnosti“.

3. Záznam úmrtí Františka Mikeše v kladenské matrice zemřelých⁷

K úmrtí došlo 22. března 1942 v důsledku zánětu ledvin. Pohřeb se konal o čtyři dny později v Lidicích, pohřbívajícím byl farář Josef Štemberka. V záznamu je František Mikeš uváděn s bytem v Lidicích č. 93, jako ženatý, muž Štěpánky, rozené Löwingerové, ze Ždánic. Tyto údaje naznačují, že rozvod manželství mohl být pouze fiktivní.

4. Hlášení Adalberta Babůrka o zfalšované policejní přihlášce Š. Mikešové z 2. 6. 1942

Dokument adresovaný kladenskému gestapu je formálně koncipován tak, jako by k odhalení trestného činu došlo díky policejní práci četnické stanice v Buštěhradě. Toto vyznění je zpětně relativizováno rukopisnou poznámkou následujícího znění: „Udání učinila stará Káclova (!)“. I když tato glosa byla učiněna neznámou rukou v nezjištěné době, je zřejmé, že dodatečná poznámka na úředním spisu mohla vzniknout pouze na buštěhradské četnické stanici. „Starou Káclovou“ podle běžných jazykových zvyklostí nelze ztotožňovat s Alžbětou Doležalovou, která by v českém jazykovém úzu mohla být označena, díky svému rodovému původu, pouze jako „mladá Káclova“. Proti komu tato poznámka mří, není zcela jasné. Může se jednat nejenom o vdovu Antonii Káclovou (matka Alžběty Doležalové, čp.

⁵ *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, 1941, s. 1081.

⁶ Blíže viz *Sbírka vynesení ministerstva financí vydaných při provádění zákona o přímých daních ze dne 15. června 1927*. Státní tiskárna, Praha 1931.

⁷ *Matrika zemřelých*, Kladno, 8 B, 29. 1. 1934 – 22. 12. 1942 (digitální archiv).

48), ale i o manželku Josefa Kácla (nar. 1906, čp. 48) nebo též Josefa Kácla (nar. 1912, čp. 38).

Pozornost vzbuzuje rovněž informace, že Štěpánka Mikešová se v Lidicích přihlásila k pobytu 15. března 1939, kdy za nevládného počásí probíhala nacistická okupace českých zemí. V případě tohoto údaje by podle mého názoru stěžejní informaci mohla přinést policejní přihláška Františka Mikeše, která se však podle zjištění Vojtěcha Šustka nedochovala. K uvedenému datu se ovšem vztahuje rovněž vládní nařízení č. 14/1939 Sb. o domovní evidenci obyvatelstva z 27. ledna 1939. Jím se zavádělo vedení domovních seznamů, které měly zachycovat stav k datu 15. března 1939 a v případě obcí do 500 obyvatel jej vedly četnické stanice. I když toto opatření bylo vládním nařízením č. 172 z 11. dubna 1940 zrušeno, je velmi pravděpodobné, že takto vzniklé domovní seznamy zůstávaly i nadále jako služební pomůcka četnickým stanicím.

Jasný faktografický rozpor představuje údaj o domovské příslušnosti Štěpánky Mikešové do Hroznové Lhoty, který neodpovídá rukopisným poznámkám na její policejní přihlášce. V případě tohoto údaje, který se řešil již 1. srpna 1941, lze připustit pouze dvě alternativy: Buď se jednalo o novou domovskou příslušnost jejího, již bývalého manžela, anebo jejích rodičů, pokud nepříslušeli do Ždánic. Za pravděpodobnou variantu považují okolnost, že šlo o ústní vyjádření Štěpánky Mikešové, která sama neměla přesnou povědomost o své domovské příslušnosti. V rozporu s policejní přihláškou jsou pak rovněž jména rodičů Štěpánky Mikešové uvedeny v německé podobě.

Z kontextu hlášení je zřejmé, že předmětem četnického vyšetřování se staly právě okolnosti policejní přihlášky z 1. srpna 1941. Štěpánka Mikešová se údajně doznamenala, že přihlášku k pobytu ve věci svého židovského původu zfalšovala (v obou dochovaných exemplářích policejní přihlášky je však tento údaj vyplněn razítkem), z čehož pak Vojtěch Babůrek vyvodil, v kontextu tehdy slovně ustálené definice trestních činů, že Štěpánka Mikešová nenosila židovskou hvězdu, přestože věděla, že jako pro Židovku je to její povinností.

K uvedenému hlášení je třeba podotknout, že s velkou pravděpodobností existuje rozpor mezi číslováním spisů buštěhradské četnické stanice a jejich vedením v registraturních pomůckách. V běžném podacím protokolu je údajně tento případ veden pod čj. 1407 s datem 3. června 1942.⁸ Vlastní hlášení buštěhradské stanice bylo však datováno o den dříve a vedeno pod čj. 1404/1942. Stejně tak německý seznam zabavených věcí u Štěpánky Mikešové, který vznikl 2. června 1942, je označen jako čj. 1404/42. Dochoval se však i podrobný, český soupis majetku Štěpánky Mikešové, který četnická stanice v Buštěhradě vyhotovila 3. června 1942 a na rubové straně mu přidělila čj. 1403/42. Tyto rozpory v evidenci úřední agendy lze vysvětlit administrativním přetěžováním četnických stanic, ke kterému docházelo již za první republiky. Zřejmě i v Buštěhradě se spisy do registraturních pomůcek zapisovaly nárazově, na což je samozřejmě nutné upozornit v rámci pramenné kritiky.

5. Seznamy zajištěných věcí v bytě Štěpánky Mikešové

Jak již bylo uvedeno v předchozím bodě, zachovaly se celkem dva seznamy zajištěných věcí Štěpánky Mikešové. Německý seznam je pouze povšechný, byl vyhotoven

⁸ Viz ŠUSTEK, Vojtěch: Nepravdivé obvinění z udavačství lidické ženy Alžběty Doležalové. *Slánský obzor*, roč. 25, 2017, s. 64.

v den zatčení a je podepsán Adalbertem Babůrkem. Druhý seznam v českém jazyce vznikl o den později a podepsali jej četníci František Cába a Evžen Ressler. Tento soupis zřejmě probíhal v přítomnosti Alžběty Doležalové, jejíž jméno je poznamenáno rukou na titulní straně. Seznam obsahuje vybavení běžné středostavovské manželské domácnosti, tedy včetně pánského oblečení (byť některé kusy oděvů se mohou jevit jako nadlimitní)⁹ a věci osobní hygieny. Z dokladů je přímo zmíněn výuční list Štěpánky Löwingerové (bez uvedení oboru), jakož i domovský a křestní list Františka Mikeše. V seznamu jsou rovněž uvedeny dva snubní prsteny, šicí stroj Singer a hotovost 2000 K v bankovkách.

6. Hlášení strážmistra Evžena Resslera z 11. prosince 1945

Vzhledem k tomu, že se jedná o klíčový dokument celé kauzy, je třeba jej zařadit především do dobých souvislostí. Samotné vyšetřování na domácím území bylo zahájeno 22. května 1945, kdy ministerstvo vnitra vydalo oběžník k vyšetřování zločinu, který byl spáchán proti obcím Lidice a Ležáky. Zemské národní výbory a všechny policejní úřady dostaly pokyn, aby dostupné důkazy, listinné, svědecké a jiné, zajistily a postoupily ministerstvu vnitra – odboru pro politické zpravodajství.¹⁰ V této souvislosti pravděpodobně vznikla nedatovaná výpověď vrchního strážmistra Vojtěcha Babůrka, která s odkazem na tajné osobní šetření v době okupace uváděla jedinou verzi – tajemný dopis Anně Maruščákové, který gestapo získalo přičiněním továrníka Pály.¹¹ Zahájené vyšetřování bylo bezpochyby ochromeno obviněním V. Babůrka z kolaborace, které národní výbor v Buštěhradě vznesl ještě v květnu 1945. Z Babůrkovy tehdejší obrany se dochovaly dva texty, nicméně ani v jednom z nich se neobjevuje nějaká další hypotéza, která by jiným způsobem vylíčila bezprostřední příčinu zkázy Lidic. Ve strojopisné verzi svého vyjádření však konstatuje, že po tragédii „vyskytly se různé pověsti a podezírání různých osob ze zavinění aneb přispění“.¹² Konkrétně však zmiňuje pouze případ rodiny Maříkových, které se v noci na 10. června 1942 podařilo opustit obklíčenou vesnici („Jest jim proto všeobecně přičítána vina na katastrofě Lidic, že snad ze msty...“). Pokud jde o Babůrkovo obvinění z kolaborace, lze na základě jeho vlastních textů vyvodit závěr, že důsledné dodržování nařízených povinností vnímal jako nejlepší obranu českých obyvatel před zvůli okupačních úřadů.¹³

Další vyšetřování zločinu v Lidicích mělo být zahájeno podle zvláštního pátracího oběžníku, který ministerstvo vnitra – odbor pro politické zpravodajství vydalo 28. července 1945. V průvodním dopise, jenž byl 4. srpna 1945 zaslán rovněž všem úřadům národní bezpečnosti, se k tomu uvádělo následující: „Eventuální poznatky, jakož i výsledek pátrání zavedeného v důsledku tohoto oběžníku, buďtež urychleně oznámeny přímo ministerstvu

⁹ Viz ABS, sign. S-6-13, fol. 93-94. Například 8 ks dámských spodků, 60 ks kapesníků, 12 ks pánských spodků, 33 ks pánských límců, 22 ks kravat, 16 ks záclon, 25 ručníků.

¹⁰ ABS, sign. . 310-24-2, výnosy MV.

¹¹ Tamtéž, sign. S-6-13, fol. 77-79.

¹² BABŮREK, Vojtěch: Vylíčení katastrofy v Lidicích, dokumentace Paměti národa (via Památník Lidice).

¹³ ABS, sign. S-6-13, Nástin služební činnosti vrchního strážmistra Vojtěcha Babůrka, velitele četnické stanice v Buštěhradě po dobu německé okupace (K obvinění Národního výboru v Buštěhradě z kolaborantství), fol. 80-82. Vzhledem k pozdějšímu odsouzení V. Babůrka, které bylo vedeno politickými motivy, považuji za signifikantní způsob, jakým vysvětloval agilní stíhání tajných návštěv na zničeném lidickém hřbitově: „Nemohl-li jsem se vyhnouti potrestání některé osoby, což bylo nutno, jelikož bych byl býval ve službě úplně nemožný a neudržel trochu pořádek v obvodu, činil jsem tak, že když se někdo provinil, uložil jsem mu pokutu, avšak ne na úřední blok pro státní pokladnu, nýbrž na bloky ze státního dvora jako náhradu za způsobenou škodu.“ K těmto incidentům viz ROBEK, Antonín: Kronika Josefa Fechtnera o utrpení a zkáze Lidic, *Český lid*, 59, 1972, č. 4, s. 223.

vnitra, odboru pro politické zpravodajství“.¹⁴ Stanice SNB v Buštěhradě na tuto výzvu vůbec nereagovala, což pak strážmistr Evžen Ressler ve svém hlášení z 11. prosince 1945 vysvětloval následujícími slovy: „Já sám jsem až dosud nikomu žádnou zprávu nepodal proto, poněvadž ty, které jsem až dosud četl, byly značně zkreslené, mnohé vymyšlené a i nepravdivé. Tyto zprávy mě odradily, abych ještě sám do věci zasahoval a mnohému zpravodaji jeho zprávy vyvracel.“¹⁵

Základním hybatelem dalších událostí se tak stala stanice SNB v Opařanech, která 3. října 1945 zahájila prošetřování případu Marie Maříkové. Vzhledem k tomu, že stanice SNB v Buštěhradě byla vyzvána ke spolupráci, rovněž strážmistr E. Ressler musel zahájit rozsáhlé vyšetřování.¹⁶ V jeho průběhu mj. nechal protokolárně vyslechnout několik svědků včetně bývalého obecního tajemníka v Lidicích. Tyto materiály, vztahující se ke kauze Marie Maříkové, pak spolu se svým hlášením postoupil 11. prosince 1945 ministerstvu vnitra – odboru pro politické zpravodajství.

První část textu se vztahuje k Marii Maříkové, resp. k její rodině, se kterou Evžen Ressler udržoval přátelské styky. Tuto okolnost nijak neskrýval a je tak zřejmé, že svým hlášením se jí snažil pomoci. V tomto kontextu pak věnuje poslední stranu svého hlášení Štěpánce Mikešové: „Poněvadž přes všechny tyto ku konci uvedené důvody nechci věřit, že by Marie Maříková mohla mít na Lidicích nějakou vinu, uvádím další případ, který by snad mohl vnést jisté světlo do lidické tragédie.“ Mikešová je pak vylíčena jako zákeřná osoba, která sice byla údajně nahlášena Alžbětou Doležalovou, ale chtěla se nakonec pomstít celým Lidicím. „Jest zajímavé,“ uváděl Ressler, „že po zatčení Mikešové hned 4. 6. 1942 byla provedena akce proti Lidicům a Čabárně.“ Hlášení, jehož cílem bylo odvrátit různá podezření od Marie Maříkové tak končí obviněním ženy, která již byla po smrti a nemohla se proto ani bránit: „I když nemusí mít Mikešová přímého účastenství na vyhlazení Lidic, přece jest možné, že svými výpověďmi mohla značně lidickým ublížit... Mikešová měla tu vlastnost, že se dovedla všude vetřít, uplatnit, na sebe pozornost upoutat, a tak se vmluviti v přízeň, že nikde, kam vešla, nebyly tajnosti uchovány.“¹⁷

S ohledem na zjevnou tendenčnost je tak nutné hodnotit s rezervou věcný obsah Resslerova hlášení. Četnická stanice v Buštěhradě je líčena v pozitivním světle, jako orgán protektorátní moci, který byl de facto dotlačen Alžbětou Doležalovou k zákroku proti Štěpánce Mikešové. Četníci prý dokonce nechtěli věřit ani tomu, že se jedná o osobu židovské národnosti. Z údajů, které Evžen Ressler uváděl o Štěpánce Mikešové, je zřejmé, že se opíral o hlášení četnické stanice Buštěhrad z 2. června 1942 (německá verze jmen rodičů, domovská příslušnost). Samotná příčina udání je líčena s odkazem na prohlášení Štěpánky Mikešové jako běžný sousedský konflikt, čemuž pak ale neodpovídá výsledné vyhrožování celým Lidicím. Můžeme se proto pouze domnívat, že k tomuto zvratu došlo až při prošetřování židovského původu Štěpánky Mikešové, kterého se vedle četníků Evžena Resslera a Františka Cáby, jenž měl v Lidicích vážnou známost, zúčastnil podle tohoto dokumentu rovněž starosta František Hejma.

Účelovost této části Resslerova hlášení rovněž podtrhuje skutečnost, že nezahájil vyšetřování pro trestný čin udavačství. K tomuto kroku byl nejenom zmocněn, ale měl pro něj i dobré výchozí předpoklady. Vzhledem k tomu, že kauza se týkala zfalšované policejní

¹⁴ ABS, sign. 310-24-4.

¹⁵ Tamtéž, sign. S-6-13, fol. 59.

¹⁶ Tamtéž, fol. 57.

¹⁷ Tamtéž, fol. 60.

příhlášky, mohl například vyslechnout bývalého obecního tajemníka Josefa Nováka, který po válce sloužil jako respicient finanční stráže v Kalku. Rovněž tak, byl-li přesvědčen o tom, že tragédii Lidic mohla negativně ovlivnit Štěpánka Mikešová, měl zahájit v této věci vlastní pátrání. Důvody, proč tímto způsobem nepostupoval a celou záležitost pouze zaznamenal ve spisu k jiné kauze, je věcí volné úvahy.

7. Záznam v památníku četnické stanice (stanice SNB) v Buštěhradě

Zápis resumuje hlášení strážmistra Evžena Resslera z 11. prosince 1945. Věcně se tak jedná pouze o filiaci původního pramene. Za zmínku stojí jenom ještě větší zdůraznění souvislosti mezi údajnými výhrůžkami Štěpánky Mikešové a následným děním: „Její pohrůžky počaly se již 4. 6. 1942 uskutečňovati a vyvrcholily dne 10. 6. 1942. Příčinou udání Doležalové bylo to, že Mikešová se jí zdráhala zdarma šiti obleky.“

K samotnému dokumentu je třeba připomenout, že se jednalo o formu úřední kroniky, které vedly rovněž železniční stanice, školy a obce. I když zápisy byly průběžně kontrolovány nadřízenými orgány, tato kontrola se týkala pouze formálních hledisek (průběžné vedení, gramatická správnost, výběr událostí, politická neutrálnost), nikoli tedy jejich obsahové správnosti. Stejně jako v případech jiných kronik také v památnících četnických stanic převažuje tendence hodnotit vlastní činnost v co nejlepším světle.

Závěry

Poskytnuté dokumenty neumožňují jednoznačně označit Alžbětu Doležalovou za osobu, která udala svoji podnájemnici Štěpánku Mikešovou. Problém nespočívá pouze v nedostatečných údajích z doby okupace, ale zejména ve způsobu, jakým Evžen Ressler vedl poválečné vyšetřování lidických událostí. Zatčení Štěpánky Mikešové uvedl pouze účelově ve spisu, který se týkal zcela jiné kauzy. Jeho primární povinnost zahájit vyšetřování nelze zpětně přenášet na odbor pro politické zpravodajství ministerstva vnitra, který na rozdíl od stanice SNB v Buštěhradě plnil při vyšetřování zločinů z doby okupace odlišné úkoly. Nelze adresně vinit ani JUDr. Františka Kropáče,¹⁸ který byl zkušeným vládním úředníkem již z doby 1. republiky, důležitým členem ilegální odbojové organizace Obrana národa a současně i katolickým spisovatelem, který sice na ministerstvu vnitra „přežil“ v lednu 1946 pád gen. Josefa Bartíka (do té doby přednosta odboru politického zpravodajství), ale brzy po únorovém převratu byl z ministerstva vnitra propuštěn a vzápětí i vykázán z české literatury.¹⁹ O tom, že odbor pro politické zpravodajství nebyl ani dostatečně personálně vybaven, svědčí ostatně i mnohem závažnější kauza štěchovického archivu, která se začala odehrávat zhruba ve stejné době.²⁰

¹⁸ Viz KYNCL, Vojtěch: "Nepravdivé obvinění lidické ženy" Alžběty Doležalové a "rafinovaná lež" strážmistra Resslera? A kam se poděla oběť? *Slánský obzor*, roč. 26, 2018, s. V-VI. Fr. Kropáč je v textu charakterizován jako pravá ruka ministra vnitra Noska původem z kladenských Kročehlav. Narodil se přitom v Krásnu nad Bečvou, nicméně jeden čas pracoval v Okresním úřadu Kladno.

¹⁹ Blíže k němu a jeho názorovému světu viz PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura v kontextech 1918-1945*. Torst, Praha 2010, s. 786-789. Vojtěch Kyncl jej označuje za komunistu (KYNCL, Vojtěch: *Lidice. Zrození symbolu*. Academia, Praha 2015, s. 452), což se vzhledem k článkům v deníku *Lidová demokracie* zdá málo pravděpodobné (viz např. František Kropáč padesátníkem, *Lidová demokracie* z 24. 3. 1948, s. 4).

²⁰ Viz KAPLAN, Karel: *Protistátní bezpečnost 1945-1948. Historie vzniku a působení StB jako mocenského nástroje KSČ*. Plus, Praha 2015, s. 167-170. V ministerstvu vnitra bylo Resslerovo hlášení k případu M. Maříkové dáno na vědomí studijnímu oddělení (přednosta F. Kropáč) a současně „k dalšímu opatření“ také agenturnímu a pátracímu oddělení (přednosta K. Zavřel), tedy stejné složce odboru pro politické zpravodajství, která rovněž řešila francouzskou nótu ve věci tzv. štěchovického archivu.

Slabost primární pramenné základny se rovněž odráží ve snaze Vojtěcha Šustka a Vojtěch Kyncla hledat odpovědi na základě analogických případů. Tento postup považují za nešťastný, protože jednak jde o události, jejichž výklad je problematický sám o sobě, ale také proto, že se jedná o kauzy týkající se domácího odboje, nikoli vztahu četnictva k pronásledované etnické skupině. Zde je třeba především připustit, že protektorátní orgány se ocitaly pod tlakem svých nadřízených, jehož cílem bylo dostat židovské obyvatelstvo do společenské izolace. Jeden z případů tzv. židomilství se týkal rovněž četnického pohotovostního oddílu v Buštěhradě. Šlo o kauzu strážmistra Františka Kubína, který byl dočasně přidělen ke zvláštnímu četnickému oddílu v Terezíně. Zemské četnické velitelství 26. května 1942 informovalo všechny četnické útvary, že strážmistr Kubín, který tajně zprostředkovával kontakt ghetta s okolním světem, byl zatčen „pro provinění proti zákazu styku se Židy“. Tento přípis sloužil jako varování pro ostatní četníky, pokud by neplnili své povinnosti a obcházel vydané příkazy: „Nedostatečný smysl pro povinnost a sebeúctu, dále ziskuchtivost a prospěchářství byly vnitřní pohnutkou tohoto odpor vzbuzujícího jednání jmenovaného mladého četníka, které musí býti vzhledem na nízké motivy co nejpřísněji odsuzováno.“²¹

Na druhou stranu je zřejmé, že motivem Evžen Resslera při koncipování svého hlášení nebyla snaha svést vinu za zatčení Štěpánky Mikešové na někoho jiného.²² O této variantě by se dalo uvažovat pouze v situaci, kdyby se tragický osud Štěpánky Mikešové stal předmětem nezávislého vyšetřování. K tomu však nedošlo a Evžen Ressler k podobné situaci ani nepřispěl, protože na rozdíl od stanice SNB v Opařanech postupoval v rozporu se služebními předpisy.

Za hlavní problém interpretace Vojtěcha Kyncla považují skutečnost, že případ Štěpánky Mikešové posuzuje pouze jako typické udavačství, tedy zcela mimo kontext tehdejší doby. ČTK přitom již 2. června 1942 vydala zprávu, podle které došlo v rámci vyhlášeného stanného práva k popravě Emanuela Grofa, protože u sebe ukrýval policejně nepřihlášeného „Žida“ Maxe Gacha, který byl rovněž popraven. Společensky destruktivně, ve smyslu vyvolání strachu, působilo již nařízení Kurta Dalugeho o tom, že osoby starší patnácti let, které se doposud policejně nepřihlášily, musí tak učinit do půlnoci 29. května 1942, protože jinak pak budou zastřeleny spolu s osobami, které je budou přechovávat.²³

Výzkum samotného fenoménu udavačství je teprve v počátcích. Převážně se doposud vycházelo ze spisů mimořádných lidových soudů a trestních nalézacích komisí s cílem zpracovat základní kazuistiky. Velice dobře jsou tak například zpracovány případy udání z osobní zášti včetně vztahů mezi nájemníky a majiteli bytů, anebo udávání Židů ze ziskových či ideových motivů, které však současně dokládají snahu poválečné společnosti rázně se vypořádat s tímto druhem delikventního chování.²⁴ Jedinou studii, která tento fenomén zkoumala na základě původních spisů z doby okupace, publikoval teprve v loňském roce polský historik Piotr Maciej Majewski. Jedná se o rozbor spisů brněnského policejního ředitelství z období od 5. 12. 1939 do 25. 3. 1942. V rámci tohoto časového úseku

²¹ NA Praha, f. Zemské četnické velitelství, kart. 275, čj. 1079 dův./1942.

²² Viz ŠUSTEK, Vojtěch: Lidice - historický symbol a skutečnost. Ke kritice a interpretaci pramenů z doby okupace. *Pražský sborník historický*, sv. 45, 3017, s. 400: „Domnívám se, že hlášení o údajném udavačství Alžběty Doležalové napsal Evžen Ressler v prosinci 1945 ve strachu z možnosti svého stíhání“.

²³ K dopadu tohoto nařízení na atmosféru v protektorátu viz ŠUSTEK, Vojtěch: Nepravdivé obvinění z udavačství lidické ženy Alžběty Doležalové. *Slánský obzor*, roč. 25, 2017, s. 57-59.

²⁴ Viz např. *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945-1948 a v některých zemích střední Evropy. (Sborník příspěvků). Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, - Slezský ústav Slezského zemského muzea, Praha-Opava 2002, 396 s.*

konstatuje, že v podstatě dvě třetiny udání byly doručeny od začátku července do konce října 1941, tedy v době, kdy kulminovaly nacistické represe a hromadné sdělovací prostředky současně vyzývaly k udávání osob nedodržujících úřední nařízení.²⁵ Obdobnou provázanost mezi brutálními kroky okupačního režimu a počtem udání lze proto jistě předpokládat i v období 2. stanného práva, do kterého spadá průběh lidických událostí. Majewski současně konstatuje, že již v jeho sledovaném období docházelo k udávání případů, které se týkaly porušování zákazů namířených proti Židům. Výrazný podíl na těchto kauzách přitom mělo několik českých policistů, kteří „přistihovali židovské občany na procházkách v parcích nebo na ulici bez Davidovy hvězdy“.²⁶

Podle mého názoru lze sice z dochovaných pramenů rekonstruovat osud Štěpánky Mikešové, nikoli však jednoznačně a adresně určit, kdo na její smrti nese konkrétní vinu. Zřejmé je tak především to, že by se její život ubíral jiným směrem, pokud by v českých zemích nebyly nastoleny brutální parametry nacistického okupačního režimu.

²⁵ MAJEWSKI, Piotr Maciej: „Taky odplata na takýho lumpa musí přijít...“ Udání a oznámení úřadům v okupovaném Brně v letech 1940-1941, *Slovanský přehled*, roč. 106, 2020, č. 2, s. 229.

²⁶ Tamtéž, s. 237.